

POLISEMIA ȘI CALIFICAREA ANTROPOCENTRICĂ

Elena JOSAN

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este demonstrată complexitatea fenomenului calificare antropocentrică prin intermediul polisemiei unor cuvinte din limba franceză care, în contexte diferite, actualizează sensuri diferite, cu valori semantice axiologice, centrate pe om/persoană. Accentul e pus aici, preponderent, pe analiza metaforei și a metonimiei ca mecanisme semantico-cognitive de producere a calificării antropocentrice, la cele două paliere ale limbajului, demonstrându-se că actualizarea ei implică un locutor, un destinatar și o persoană-țintă care este caracterizată și că, dintr-o perspectivă semantico-pragmatică, în procesul de interpretare calificarea antropocentrică se lasă analizată conform modelului codului și modelului inferențial.

Cuvinte-cheie: polisemie, polisemizare, metaforă, metonimie, sens literal, sens non-literal, referință.

THE POLISEMY AND THE ANTHROPOCENTRIC QUALIFICATION

The anthropocentric qualification has a big variety of mechanisms of expression and a complex system of enunciation, one of which is the polysemy. This article aims to show the complexity of the anthropocentric qualification by means of the polysemy of French words which, in different contexts, generate different senses which have as a target - the human being. Also, it tends to present the metaphor and metonymy as two cognitive mechanisms used in the process of qualification which interpretation is made conforming to the code model and inferential model.

Keywords: polysemy, polysemization, metaphor, metonymy, literal meaning, non-literal meaning, reference.

Calificarea antropocentrică este o caracteristică a limbajului, care se manifestă, în egală măsură, în limbă și în discurs, iar înțelegerea ei presupune identificarea atât a mijloacelor și mecanismelor de producere a acesteia, cât și a contextului pragmatic de funcționare și de interpretare a ei. Astfel, în cele ce urmează ne propunem să demonstrăm că polisemia reprezintă unul dintre mijloacele lingvo-semantice de producere a calificării (antropocentrice) și că metafora și metonimia (cognitivă) sunt mecanisme importante de producere și de exprimare a acesteia, ca fenomen de limbaj. Or, adeseori se observă că o unitate lexicală posedă mai multe sensuri (literale și non-literale), care îi oferă locutorului posibilitatea, pe de o parte, de a-și economisi resursele (lingvistice), iar, pe de altă parte, de a-și varia discursul, combinând explicitatea cu expresivitatea și exprimându-și anumite atitudini axiologice față de cineva ca persoană, ca individ social.

Din punct de vedere semantico-referențial, se poate afirma că procesul de calificare cuprinde relația dintre semnificații și referință¹ și că există multiple semnificații (referințe virtuale) care sunt actualizate în context, iar referința actuală în cazul calificării antropocentrice o constituie persoana. În acest sens, putem reliefa fenomenul de *polisemizare*, care este „un proces de inovare semantică a semnului lexical, prin actualizarea/virtualizarea semnelor inerente în codul limbii sau prin achiziționarea unor seme noi în discurs, fapt care generează, în consecință, apariția de sensuri noi la semnele limbii” [2, p.32]. Astfel, polisemia este un rezultat al formării sensurilor noi, între care, de obicei, pot fi reperate anumite legături semantice, bazate pe mecanisme de tip metaforic sau metonimic, iar polisemizarea este procesul de apariție a acestora. În cazul dat, analiza utilizării adjectivului *grand* în diferite contexte ar putea constitui un exemplu elocvent pentru ilustrarea acestei legături între semnificații². Astfel *Grand*, ca adjectiv calificativ, are ca suport un substantiv și denotă o proprietate a unui obiect sau a unei persoane³. Atunci când spunem *Il est un homme grand*, ne referim, de

¹ În acest sens, susținem constatările semanticii referențiale (J.E. Tyvaert, J.C. Milner, G. Keiber), conform cărora referința este relația pe care o expresie o are cu părți componente ale lumii înconjurătoare, care pot fi obiecte, persoane, evenimente, stări etc. Expresiile referențiale sunt acele expresii care denotă în cadrul uzului părți ale lumii, deci referentul. Referința actuală este obiectul/ persoana din lumea înconjurătoare; referința virtuală este semnificația lor. Referința actuală există doar în uz, iar cea virtuală indiferent de uz. Referentul este deci determinat prin folosirea unei expresii într-un context anumit [1].

² Notăm că adjectivul evaluativ este considerat a fi cel mai polisemantic [3].

³ Adjectivul calificativ are ca suport un substantiv și exprimă o calitate, o proprietate sau o caracteristică conform relației dintre aceste două categorii. J.Marouzeau menționează că există adjective calificative și adjective relaționale. În primul caz adjectivele denotă o calitate proprie obiectului și care nu depinde de aprecierea locutorului, iar în al doilea caz calitatea există, deoarece noi o desemnăm. Primele sunt adjective, intelectuale (adjective calificative determinative), iar ultimele sunt subiective și apreciative (calificative subiective) [4].

cele mai multe ori, la proprietatea lui *il - persoană* de a fi înalt, iar atunci când spunem *Il un grand homme*, deosebim calitatea lui *il - persoană* de a fi o personalitate notorie, importantă. De asemenea, *Il est un grand ami* se referă la relația de prietenie, *il - persoană* remarcându-se prin capacitatea de a fi un prieten bun, iar *Il a un grand âme* denotă generozitatea și bunătatea lui *il - persoană*. Observăm astfel legătura care există între semnificațiile adjectivului *grand*, dar și relația pe care acesta o are cu substantivul care îi actualizează semnificațiile în context.

Pe lângă faptul că polisemia conferă suplețe expresiei, aceasta mai permite și o vastă alegere în interiorul unei limbi, fără a se recurge la formarea de cuvinte noi. Acest procedeu de organizare a semantismului cuvântului oferă locutorilor un fel de libertate în alegerea sensului potrivit, contribuind astfel la evoluția limbii și la neutralizarea rigidității acesteia. Polisemia apare, în această ordine de idei, ca o posibilitate de a conferi locutorului un fel de alegere în utilizarea cutărui sau cutărui sens, pentru exprimarea calificării antropocentrice, în special. În limba franceză (dar și în română) aceasta iese în evidență, mai ales, în cazul unor serii întregi de cuvinte – zoonime, vegetale etc., care posedă sensuri derivate cu valoare semantică axiologică, centrată pe persoane. Pentru conformitate, vom prezenta mai jos exemple ilustrative în acest sens, preluate din dicționarul explicativ *Le Robert* [5], în cazul cărora semnificația de bază (cea literală sau denotativă) a cuvintelor – zoonime, de exemplu, reprezintă proprietăți ale animalelor, pe când cea derivată (non-literală), metaforică stabilește legătura acestora cu anumite „calități” similare ale persoanelor, fapt ce ne permite a le utiliza ca elemente pertinente în procesul calificării antropocentrice. La acest capitol, E.Slave [6] menționează că cele mai multe dintre ele sunt metaforele ce se referă la însușirile fizice și morale ale oamenilor, iar terminologia animalelor, a plantelor și a altor viețuitoare denotă mai mult trăsături negative ale oamenilor⁴.

Pentru validarea celor de mai sus, să analizăm următoarele exemple:

Biche - *n.f.* 1. Femelle du cerf;

2. *Par comparaison*: Souvent employé pour exprimer la féminité par comparaison ou par métaphore, en termes de douceur, de finesse, de timidité, de vivacité.

Cochon – *n.m.* 1. Porc élevé pour l'alimentation;

2. *Fam.* Personne qui est sale; *péj.* Individu qui a le goût des obscénités [5].

După cum se poate lesne observa, aceste cuvinte posedă o semnificație denotativă, care trimite la referent – animal (cu anumite caracteristici inerente), și semnificații conotative, non-literale, care pot fi actualizate în discurs, în situații comunicative anumite, și care reflectă calități sau defecte ale oamenilor. Prin urmare, aceste cuvinte pot fi utilizate în procesul de calificare și ele au la bază un mecanism fondat pe comparație, pe similitudinea dintre animal și om. Astfel, când spunem *Elle est une biche* sau *Il est un porc*, nu ne referim la animal, ci la *il - persoană* sau la *elle - persoană* care, prin comportamentul sau firea lor, se aseamănă cu animalele respective (căprioara și porcul). Producerea și interpretarea sensului unor astfel de enunțuri metaforice este posibilă prin aplicarea unui model de tip inferențial. Locutorul știe că destinatarul posedă toate capacitățile necesare pentru a-și da seama că locutorul se referă la oameni (*il/elle*) și nu la animale (*biche/porc*), iar o astfel de exprimare este explicată prin dorința de a fi cât mai pertinent (uneori, expresiv, original: în loc să spună *Elle est douce, fine, timide et vivace* și *Il a le goût des obscénités*, locutorul folosește enunțuri non-literale de tipul *Elle est une biche* și *Il est un porc*, atribuind astfel omului – referent calitățile respective ale animalelor). Referindu-se la astfel de ocurențe, lingviștii S.Zufferey și J.Moeschler subliniază că locutorii exprimă, în mod explicit și direct, ceea ce ei vor să comunice, iar enunțurile cu sens dublu, unul literal și unul non-literal, cum ar fi cele din cazul metaforei și al metonimiei, nu constituie o excepție.

Într-o altă ordine de idei, sub aspect interpretativ, conform analizei retorice tradiționale, între ceea ce este considerat a fi în conformitate cu norma (sensul literal) și ceea ce apare ca o abatere de la normă, ca o excepție (sensul non-literal), există o frontieră destul de strictă⁵. În cazul metaforei și al metonimiei, conținutul lingvistic al propoziției îl face pe interlocutor să caute semnificația non-literală. De exemplu, metafora *X est un cochon* se referă la *X* care este o persoană, iar *cochon* este folosit pentru a caracteriza această persoană, fapt

⁴ În acest context, ne putem referi și la constatările lui A.J. Greimas [7, p.283] privind conotația euforică a unităților lexicale care denotă stări agreabile sau pozitive și conotația disforică care reflectă stări dezagreabile sau negative.

⁵ Pentru a analiza un enunț non-literal, interlocutorul trebuie să delimiteze mai întâi sensul literal, apoi să-l respingă, dat fiind faptul că acesta nu coincide cu contextul, și mai apoi să ajungă la sensul non-literal pentru a putea înțelege ceea ce locutorul vrea să-i comunice. Astfel, enunțurile literale sunt mai ușor de analizat decât cele non-literale.

ce îl determină pe interlocutor să caute o altă semnificație a acestui cuvânt. Însă, analiza pragmatică⁶, bazată pe modelele de comunicare ale lui Grice, Levinson, Sperber și Wilson, nu face diferență strictă între enunțurile cu sens literal și non-literal, explicând acest lucru prin faptul că există o asemănare absolută între gândire și enunțurile exprimate⁷. Pentru a înțelege o metaforă, interlocutorul trebuie să fie capabil să selecteze, din ansamblul de proprietăți enciclopedice ale unui cuvânt, pe cea care este cea mai pertinentă într-un context situațional anumit. Astfel, pentru a înțelege metafora *Jean est un ange*, trebuie extrase toate proprietățile a ceea ce corespunde conceptului *ange*, toate semnificațiile cuvântului respectiv, iar, din perspectiva calificării antropocentrice, alegerea ar trebui făcută anume în favoarea faptului că îngerii sunt *ființe supranaturale*; ei sunt *drăguți și au aripi*. Or, în contextul dat, se presupune că locutorul care utilizează această frază vrea să-i atribuie lui *Jean* calitatea de a fi drăguț, asemănătoare cu cea a unui înger, în general. În acest caz, e puțin probabil ca locutorul să vrea să spună despre *Jean* că el este o ființă supranaturală sau că are aripi la spate. Proprietatea cea mai pertinentă pare a fi deci faptul că *Jean* este drăguț [8].

Referindu-se la interpretarea metaforei în asemenea situații de exprimare, Anne Reboul, în lucrarea *Langage et cognition humaine*, susține că faptul în sine nu cere metode specifice (opinie susținută și de J.Moeschler și S.Zufferey), menționând totuși că interpretarea metaforei trebuie să fie una pragmatică și că aceasta nu se reduce doar la perceperea sensului implicit, ci și la determinarea conținutului vericondițional⁸ al propoziției exprimat prin metaforă. Prin urmare, interpretarea centrată pe calificarea unei persoane a unor exemple de exprimare de tipul *Yves est une gorille* ar trebui să se bazeze pe următoarele trăsături de sens denotative (enciclopedice) ale cuvântului *gorille*: *Le gorille est le plus grand de tous les primates; Le gorille est un primate non humain; Le gorille est insensible, brutal et destructeur*. Astfel, aplicat ca metaforă cu referire la o persoană, în procesul de calificare enunțul dat poate fi analizat gradual, după următoarea schemă:

Conținutul explicit: *Yves est une gorille*;

Presupunerea contextuală: *Le gorille est insensible, brutal et destructeur*;

Conținutul implicit: *Yves est insensible, brutal et destructeur* [9].

E de remarcat că un atare tip de interpretare semantico-pragmatică a enunțurilor antropocalificative este valabil, după cum menționează J.Moeschler și S.Zufferey, și în cazul enunțurilor calificative bazate pe metonimie, deoarece ele permit utilizarea unui cuvânt pentru a se referi la două entități care au legătură una cu cealaltă⁹. Menționăm totodată că, în cadrul teoriei pragmatice, abordarea cea mai potrivită pentru metonimie ar fi, în viziunea noastră, cea a „spațiilor mentale” (*espaces mentaux*), propusă de lingvistul Gilles Fauconnier¹⁰ care vizează următoarele elemente: *declanșatorul*, *ținta* și *funcția F* prin care aceste două sunt legate între ele. De exemplu, declanșatorul poate fi locul, iar ținta poate fi persoana; făcând o caracterizare a locului, se face referință la persoana care trăiește în acest loc. Această abordare propusă de Fauconnier demonstrează și faptul că metonimia nu se bazează doar pe raportul de contiguitate dintre referenți, ci și pe raportul care se stabilește între „spațiile mentale” unite prin funcție pragmatică, pe faptul că proprietățile persoanelor pot fi exprimate, adeseori, și prin informațiile contextuale de natură socioculturală.

⁶ Sensul metaforei, metonimiei, sensul implicit, este studiat în cadrul uzului, deci este lăsat pe seama pragmaticii.

⁷ Orice enunț conține un raport de asemănare cu gândul pe care locutorul vrea să-l exprime. În cazul enunțurilor cu sens literal acest raport este total, pe când în cazul metaforei sau al metonimiei asemănarea este parțială sau puțin limitată. Majoritatea enunțurilor conțin un sens care este implicit. De aici rezultă că ambele feluri de enunțuri nu au nevoie de o analiză mai specială, doar că în cazul enunțurilor non-litiale interlocutorul ar trebui să respingă sensul literal, accesibil inițial, dacă acesta se adevărește a fi inefficient și insuficient, în funcție de criteriile lingvistice și contextuale. Procedura este mereu aceeași, locutorii combină informația lingvistică a propoziției cu contextul pentru a ajunge la o semnificație cât mai pertinentă. Avantajele acestei abordări rezidă în tratarea unificată a tuturor tipurilor de enunțuri, în economia cognitivă; în plus, aceasta specifică foarte bine faptul că frontiera între diferite tipuri de enunțuri non-litiale nu este întotdeauna determinată cu precizie.

⁸ Adevărat sau fals.

⁹ În analiza clasică, metonimia este o figură de stil de conexiune care stabilește raportul dintre referenți ca fiind un raport de contiguitate pe care aceștia îl conțin. Spre exemplu, în cazul calificării antropocentrice, raportul de contiguitate nu ar fi cauză-efect, instrument-utilizatorul instrumentului, semn-obiectul semnificat, nici materia-obiect, ci mai degrabă loc-persoană, fizicul sau moralul-persoană, piesa vestimentară-persoană.

¹⁰ Conform acestei abordări, spațiul mental este un spațiu structurat de elemente și de relații între aceste elemente, spațiu construit prin limba în mintea locutorilor. Spațiile mentale sunt conectate printr-o funcție numită *conector* (connecteur), care face legătura între un *declanșator* (déclencheur) și *țintă* (cible). *Principiul de identificare* face legătura dintre declanșator și țintă, dacă două elemente *a* și *b* sunt unite printr-o funcție pragmatică *F*. În acest caz, descrierea lui *a* poate servi pentru a-l identifica pe *b* [7].

În concluzie, ținem să subliniem că anumite cuvinte din limbă (aici ne-am referit, în special, la cuvintele-zoonime) posedă sensuri non-literale care permit exprimarea aprecierii anumitor calități, însușiri, vicii etc. ale oamenilor, bazate pe asociații diferite de tip metaforic și metonimic ce redau similitudinea/contiguitatea/modelarea caracteristicilor animalului și ale omului. Din perspectiva semanticii cognitive și a celei referențiale, apariția unor atare sensuri cu valoare estimativă centrată pe om are la bază un mecanism de re-categorizare (animal-om/persoană), de schimbare a referentului. Totodată, am încercat să demonstrăm că apariția lor este posibilă prin concursul contextului situațional-discursiv, al anumitor factori pragmatici, care contribuie la polisemizarea acestor cuvinte.

Trebuie să remarcăm, totodată, importanța contextului în procesul de interpretare a enunțurilor cu astfel de cuvinte, utilizate în procesul calificării antropocentrice. Polisemia este acel fenomen de limbă, care oferă posibilitatea alegerii semnificațiilor (adeseori, în scopuri expresive) și ajustării lor la context, pentru obținerea efectului scontat (ironie, umor, apreciere, disconsiderare etc.). În procesul de interpretare, destinatarul face selecția semnificației accesate într-un context anumit.

Referințe:

1. Milner J.C. Ordres et raisons de langue. - Paris: Seuil, 1982.
2. Păcuraru V. Aspecte pragmatice ale polisemizării semnelor lexicale. - În: Filologia modernă: Realizări și perspective în context european. Vol.III: Limbă, limbaj, vorbire. - Chișinău: Magna-Princeps, 2010, p.366-373.
3. Mazeyrat H. Vers une approche linguistico-cognitive de la polysémie. Thèse de linguistique. - Université Blaise-Pascal- Clermont II, 2010.
4. Marouzeau J. L'ordre des mots dans la phrase latine. Les groupes nominaux. - Paris: Champion, 1922.
5. Le Robert Micro. - Paris: Edition Poche, 2006.
6. Slave E. Metafora în limba română. - București: Editura Științifică, 1991.
7. Greimas A.J. Du sens. Essais sémiotiques. - Paris: Editions du Seuil, 1970.
8. Moeschler J., Zufferey S. Initiation à la linguistique française. - Paris: Armand Colin, 2010.
9. Reboul A. Langage et cognition humaine. - Grenoble: PUG, 2007.

Prezentat la 23.11.2012